

תהילים מס' 3

פתיחה

מזמור צ' הפותח את הספר הרביעי הוא המזמור היחיד בספר תהילים המיוחס למשה¹ ואחד מבין ארבעה מזמורים המוגדרים בכותרתם כ"תפילה" (י"ז, פ"ו, ק"ב). המזמור נפתח בשני משפטי מבוא שבהם מתואר הקשר הקרוב שהיה בין ה' לבין הברואים (א-ב). גוף המזמור (ג-יז) מורכב משני חלקים מרכזיים. הראשון (ג-יא) כולל קינה על הריחוק העצום שבין הברואים לבין הא-ל. השני (יג-יז) כולל תפילה המנוסחת בגוף ראשון רבים. התפילה מתמקדת בבקשה לקרבה בין ה' לעבדיו. בין שני החלקים מופיע פסוק מעבר שבו מבקש בעל המזמור מא-להים לסייע לבני האדם להעריך נכונה את ימיהם ולנצלם כראות. את מבנה המזמור ניתן לראות בתרשים הבא:

כותרת

א תִּפְּלָה לְמִטָּה אִישׁ הָאֵל־לֵהִים

ב כִּסְאוֹ מִבּוֹא: תִּשְׁאֹר הַקֶּלֶר הַקְּרֹב בֵּין ה' וּבֵין הַבְּרֹאִים (א-ב)

א-ד נִי מְעוֹן אַתָּה הָיִיתָ לָנוּ בְּדֹר וָדֹר.

ב בְּטָרֶם הָרִים יִלְדוּ וְתַחֲוִיל אֶרֶץ וְתִבֵּל וַיִּמְעוֹלֶם עַד-עוֹלָם אַתָּה א-ל.

ג חַיַּת הָאֲשׁוּן: תִּינַה עַל הַפֶּצֵר וְהַרְיֹחוֹת בֵּין הַבְּרֹאִים לְבֵין הָאֵל-ל (ג-יא)

ג תִּשָּׁב אָנוּשׁ עַד דָּפָא וְתֹאמַר שׁוּבוּ בְּנֵי-אָדָם.

ד כִּי אֶלְף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל כִּי יַעֲבֹר וְאֲשִׁמוּרָה בְּלִילָה.

ה זְרַמְתָּם שָׁנָה יְהִי בְּבִקְרָךְ כְּחֹצִיר יַחֲלֶף.

ו בְּבִקְרָךְ יִצֵּץ וְחֶלֶף לְעָרֵב יִמּוֹלֵל וַיִּבֶשׁ.

ז כִּי כְּלִינוּ בְּאַפָּךָ וּבַחֲמַתְךָ נִבְהַלְנוּ.

ח שֵׁת (שְׁתָּה) עֲוֹנֹתֵינוּ לְנִגְדֶךָ עֲלַמְנוּ לְמֵאוֹר פְּנוּךָ.

ט כִּי כָל יְמֵינוּ פָּנוּ בְּעִבְרַתְךָ כְּלִינוּ שְׁנֵינוּ כְּמוֹ הַגֵּה.

י יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שָׂבְעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבוֹרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה וְרִבְבִּים עָמַל וְאָנוּ כִּי גַז

חִישׁ וְנָעַפָּה.

יא מִי יוֹדֵעַ עַל אַפָּךָ וּכְיִרְאַתְךָ עֲבַרְתָּהּ.

1 רש"י מצטט את המדרש הסבור שגם את עשרת המזמורים הבאים כתב משה: "אחד עשר מזמורים מכאן על 'לדוד מזמור' (תהילים קא), כולם משה אמרם כנגדם בירך אחד עשר ברכות לאד עשר שבטים ב'זא הברכה' (מדרש שו"ט צ,ג)

פסוק מצר בין התנה אתפילה
יב למנות ימינו כן הודיע ונבא לבב חכמה.

חלק שני: תפילה לתיקון הפער ולקרבה בין ה' לצביו (יג-יז)

יג שובה ה' עד-מתי והנחם על-עבדיך.
יד שבענו בבקר חסדך ונרננה ונשמחה בכל-ימינו.
טו שמיחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה.
טז יראה אל עבדיך פעלך והדרה על בגיהם.
יז ויהי נעם א-דני א-להינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננה.

פסוקי מבוא: תואר הקשר הקרב בין ה' לבין הברואים (א-ב)

1. עיינו בדברי המלבי"ם וע' חכם. מה משמעות פסוקי המבוא כפי שהיא עולה מפירושיהם? מתי ה' היה מעון לברואים?
מלבי"ם: ה' מעון, בדבור הזה הודיע פינה יקרה מאד, **שהרוחות והנשמות העתידיים להבראות כבר היה להם מציאות מעולם במקורם הנשגב בה' א-להי הרוחות**, ואין הבדל במציאות האדם בין טרם שיצא אל המציאות ובין אחר שיצא אל המציאות, רק מה שבמציאותו עתה התיצב כמו לבוש במלבוש חומרי נתון תחת הזמן והמקום וחקי טבע העולם הזה הגשמי, והיא רק מקרה קרה לעצמות האדם, לא דבר מועצם בעצמותו.
חכם, עמ' קס: ועוד יש לאמר ש'מעון' שבפסוק זה רומז לא למחסה בעת צרה בלבד, אלא למקום הקבוע שכל הברואים יצאו ממנו והם תלויים בו וקשורים אליו כל ימי קיומם, זה קרוב למה שאמרו חז"ל שהקב"ה הוא מקומו של עולם.
לאחר 'מעון אתה היית לנו' הכתוב מזכיר את בריאת העולם 'בטרם הרים ילדו' וגו'. ומכאן סיוע לפירוש שה' הוא המעון - המקום לכל הבריאה כולה.

חלק ראשון: תנה לא הפער והריחות בין הברואים לבין הא-ל (א-א)

2. החלק הראשון נפתח בתיאור של שבר "תשב אנוש עד דכא". עיינו בדברי ע' חכם ובדבריו של י' הופמן. מתי התרחש האירוע המתואר בפס'
חכם, עמ' קס"א: אתה משיב את האדם אל העפר. תשב עתיד מקצר המורה על פעולה חוזרת ונשית פעמים רבות בכל הזמנים.
הופמן, עמ' 88: החלטת שתשיב את האדם אל עפרו.
3. המילה דכא היא מילה יחידאית והפרשנים נחלקו בשאלה מה משמעותה של פעולת ההשבה "עד-דכא". עיינו באפשרויות הפרשניות הבאות. מה מצבו של האדם לפי כל הפירושים?
א. דכא נזכר פעמים כשם תואר בהוראת נדכא, מושפל. כך בתהילים ל"ד, יט "דכאי רוח" וישעיהו נ"ז, טו "דכא ושפל רוח".
ב. **חכם** מציין שדכא קרוב ללשון "דכו במדכא" (במדבר י"א, ח) משרשי ע"ו שהוא לשון כתישה ושחיקה. הוא שורש קרוב לשורש הערבי ד.כ. שמשמעו לכתוש על דק, וכך המילה דכא משמשת מיטונומיה לעפר. חכם מציין שהכוונה שלאחר מיתתו של האדם גופו מתפורר ונשחק ונעשה עפר.
ג. **רש"י:** תשב אנוש עד דכא. מביא אתה יסורין על האדם עד שאתה מחזירו להיות תשוש כח וקרוב למות, ותאמר לו ביסורין שובו בני אדם מדרכיכם הרעים.
4. "ותאמר שובו בני האדם" - עיינו בדברי הראב"ע והמלבי"ם, לדעת כל אחד מהפירושים להיכן צריך האדם לשוב?
אבן עזרא: ותאמר שובו בני אדם - אל העפר אשר לקחתם ממנה.

- מלבי"ם:** עד דכא. מציין דכא כמקום מופשט שלשם ישוב האנוש, ותאמר שובו אל מקומכם בתחלה אל המעון שהוא האל.
- 5.** עיינו בדברי הגמרא ובציטוטים מדברי הרב קוק. מה התרחש עם הבריאה והאדם ומהי התשובה הנדרשת?
בבלי מסכת פסחים דף נד ע"א: והא תניא: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגינה, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. תורה ... תשובה - דכתיב "בטרם הרים ילדו" וכתיב "תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם".
- אורות התשובה יא, ה:** ההוויות מתגלות בתור ירידה מאלוקיות לעולמיות.
- אורות התשובה פ"ו ב:** בעומק ההוויה של החיים המציאותיים מונחת התשובה מפני שהיא קדמה לעולם וטרם שבא החטא, כבר מוכנת תשובה ממנו...
- הרב קוק בסיפור עולת ראייה:** תשב אנוש עד דכא. מחשבה בדבר ההוויה החמרית, שהיא באה רק ממקור המחשבה האלוקית, וממילא היא גם שבה אליה היא מחתימה את החותם, כי הכל באמת עומד להתעלות לשוב אל מקורו. ומזה בא מיד הביטחון להתשובה, להתעלות האדם גם אחרי הירידות כולן, שאפשר להן להימצא בחיים... כי הכל באמת עומד להתעלות לשוב אל מקורו.
- 6.** החלק הראשון כולל שלוש פסקאות הפותחות כל אחת במילה "כי" במשמעות של אכן. בכל אחת מהן מתמקד בעל המזמור בפן אחר בפער שבין הא-ל לאדם. עיינו בפסוקים להלן. מהי לדעתכם מטרתו של בעל המזמור בהצבת הניגודים הללו?
- הנצח האלוקי לעומת הזמן הקצוב לאדם "כי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוּל.." (ד-ו)
 - מאור פניו ושלמותו של הא-ל אל מול עוונות האדם "כי כְּלִינוּ בְּאֶפְסָה וּבְחֶמְתָּךְ נִבְהַלְנוּ" (ז-ח)
 - התוקף הא-לוהי אל מול קוצר חייו ואפסות מעשיו של האדם "כי כָּל-יָמֵינוּ פָּנוּ בְּעֵבְרַתְךָ" (ט-יא)

פסוק מארי בין התורה לתפילה

- 7.** על מה מתפלל בעל המזמור בפס' יב "לְמַנּוֹת יָמֵינוּ כִּן הוֹדַע וְנָבֵא לְבַב חֶכְמָה". עיינו במפרשים הבאים:
- רש"י:** מי יודע עז אפך - בימים מועטים כאלה, מי יקנה לו לב לדעת את עז אפך וליראה אותך? ואתה - כיראתך עברתך: כשם שאתה ראוי, כך עברתך קשה, ונפרע מן החוטאים. למנות ימינו כן הודע - כאשר בתחילה, הודע בעולם את מנין ימינו ארוכים, וכיון שנאריך ימים, נוכל לקנות לב ונביא בתוכם לבב חכמה. ונביא לשון 'הבאה' (ראה ב"ב יב, א). ד"א כן הודע כבר הודע שבעים. 'כ"ן' עולה שבעים. שבעים שנה נמנות לפי שיעור ימינו שהם מעט, כן יסר אותנו, וכן "יודע בהם את אנשי סוכות".
- רד"ק:** מי יודע עז אפך - מי יוכל להשמר מאפך. ובמה הוא עז אפך? כי אנחנו רואים, כי כמו שיראתך באדם, כן עברתך בו כלומר: כל מי שייראך יותר, עליו תבא עברתך יותר, כי חטא מעט; כמו שאמר משה על עצמו "ויתעבר ה' בי למענכם" (דב' ג, כו), ואותו החטא - לא היה שומר אותו לאחר. וכן אמר על בני אהרון: "בקרובי אקדש" (וי' יג). למנות ימינו - למנין ימינו כמה הם, שהם נודעים לך, כן הודע אותם לנו, ואז נביא לבב חכמה, כלומר: נביא חכמה בלבנו ונשתדל יותר בחכמה, כשנדע קצנו; וכן אמר: "הודיעני ה' קצי מדת ימי מה היא" (תהילים לט, ה)
- ויתכן לפרש, כי על קץ הגלות אמה, שלא נגלה מתי יהיה; כי דברי דניאל סתומים הם, וגם המלאך אמר לו שיסתום מה שהיה מבין ממנו (דניאל ח, כ) ואמר: הודיעני מנין ימי הגלות כמה הם ומתי יהיה הקץ ומתי יבא הנביא לישראל; כמו שכתבו "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (מל' ג, כב) כי אז יהיה לנו לבב חכמה, כמו שכתבו "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישע' יא, ט)
- ר' יצחק עראמה:** אמנם העצלים המפקירים אותו בהוציא בהבל ימיהם ושנותם בבהלה, תמצאם מתלוננים תמיד על זמנם כי הוא המכלה המפסיד. ועל דרך האמת הנה הם המפסידים אותו והמאבדים את עצמם, והם חייבין ליתן את הדין על הכל. והנה על זאת המכשלה והבקשה על ההצלה ממנה ייחד משה רבינו תפילה נפלאה מיוחדת לו בספר תילים... והנה אחר שזכר הרע המגיע אל כללות האדם, לבלתי הרגישם בקצב הזמן הזה המסתפק, ולבלתי הקפיד עליו לשמור משמרתו, כמו שאמרנו, התפלל על תיקון הענין הזה באנשי האומה, ואמה, למנות ימינו כן הודע ונביא לבב חכמה.

ירצה, חנני מאתך דעה ובינה למנות ימינו, ולהחשיב עניינם לכל מספרם וכל פקודם, ולהקפיד על הגבולים ההם אשר זכרנו, ולא יעבור יום כי אם בהשלים מלאכת חקו, כמו שאמרנו ראשונה. ועם זה ונביא לבב חכמה, לא כאשר אנחנו עושים פה היום שאין אנחנו מקפידים על הזמן והחדש והשנה גם השבוע כאין הם בעינינו.

רש"ר הירש: "למנות וגו'. בדרך הכרת ההבל שבשנותינו - למד אותנו למנות ימינו. ההבל בכל מה שהוא מחוץ לעצמנו ושאין בו כדי להשביע את נפשנו ומדמים אנו להשיגו ברבות השנים... חוויה זו תלמד אותנו לחפש את מטרת חיינו בדבר שהוא בפנימיותנו והניתן להשיג יום יום ואפילו בכל רגע ורגע. האושר שבידי אדם להשיגו צפון כולו בהכרה כי הזמן, השנים, הימים, השעות והרגעים שבחיים עברו עלינו בנאמנות לה', בהכרת מילוי החובה. היודע להוכיר את האושר הזה כראוי, למדוד בו את ערך ימי חייו ולבלות כל רקע בשרות נאמן לא-לוהיו, ימצא בכל רגע את תכלית חייו, ובכל עת אשר ה' קורא אותו לשוב לבית עולמו, הוא פורש מן העולם הזה בידיעה המרנינה שהשיג את מטרתו. על כן: למנות ימינו, לבקש את האושר שאנו יכולים לרכוש לעצמנו בשישים כפול שישים כפול עשרים וארבע שעות של יום אחד.

חלק שני: תפילה ליתרון הפזר ולקרבה בין ה' לאבדיו (יג-יז)

8. הניגוד בין החלק הראשון במזמור הכולל דברי ההגות (ד-יא) ובין החלק השני הכולל תפילה (יג-יז) בולט לעין. עמדו על השוני בין שני החלקים. התייחסו לנקודות הבאות: אוניברסליות מול לאומיות; חשיבותו של האדם; החוויות והתחושות.

9. על אף שהאווירה בין שני החלקים שונה מאד, הקשר ביניהם נראה ברור. בין הזיקות הבולטות ניתן לציין את הופעתן הדחופה של מילים הקשורות לזמן. מילים אלו מופיעות במזמור כעשרים וחמש פעמים. בנוסף, ישנן זיקות לשוניות בולטות בין הקינה לתפילה. עיינו בטבלא הבאה ועמדו על הקשרים שבין שני החלקים. מה המשמעות העולה מהשוואה זו?

(ג) תָּשֵׁב אֲנֹכִי עַד-דָּכָא וְתֹאמַר שׁוּבוּ בְנֵי-אָדָם	(יג) שׁוּבָה ה' עַד-מָתִי וְהִנַּחם עַל-עַבְדֶּיךָ
(ד) כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינַיִךְ כִּיֹּם אֶתְמֹל כִּי יַעֲבֹר וְאֲשִׁמוּךָ בְּלִילָה (ה) זָרְמָתָם שָׁנָה יִהְיוּ בַּבֶּקֶר כְּחֶצִיר יַחֲלֶף (ו) בַּבֶּקֶר יִצָּץ וְחֲלָף לְעֶרֶב יִמּוּלַל וַיִּבֶשׁ	(יד) שָׁבְעֵנִי בַּבֶּקֶר חֲסִדָּךְ וְנִרְנָנָה וְנִשְׁמָחָה בְּכָל יָמֵינוּ
(ז) כִּי-כָלִינוּ בְּאֶפְרַיִם וּבַחֲמַתָּךְ נִבְהַלְנוּ (ח) שֵׁת (שֵׁתָה) עֹנֹתֵינוּ לְנִגְדָּךְ עֲלִמְנוּ לְמֹאֹר פְּנֵיךְ	(טו) שְׁמַחְנוּ כִּימוֹת עֲנִיתָנוּ שְׁנוֹת רְאִינוּ רַעְיָה
(ט) כִּי כָל-יָמֵינוּ פָּנוּ בְּעֵבְרַתְךָ כְּלִינוּ שְׁנֵינוּ כְּמוֹ-הַגָּה (י) יָמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שָׁבְעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה וְרֵבֵם עָמַל וְאִן כִּי-גַז חִישׁ וְנִעַפָּה	(טז) יִרְאָה אֶל-עַבְדֶּיךָ פְּעֻלָּה וְהִדְרָה עַל-בְּנֵיהֶם (יז) וַיְהִי נֶעַם א-דְּנִי א-לֵהֵינוּ עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כּוֹנְנָה

10. עיינו בדברי הרב קוק, מה מוביל למעבר שבין חלקו הראשון של המזמור לחלקו השני?

הרב קוק ב עולת ראי"ה עמוד ע"ב: גדולה היא לאין סוף הכמיהה להתרומם ולהתקדש בקדושה העליונה, ולהתקשר בקשר הקודש של אור ה' וטובו, שאי אפשר לזכות לזה כי אם על ידי חסד עליון, אשר יאיר את החיים... ובשביל כך באה היא הנהמה של התפילה: שובה ה', והאר את החיים באורך, האיר את עתידם, על ידי ההשבה לטובה גם את כל עברם, שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך.

11. בסיום המזמור אנו פוגשים שוב בנבראים שבינם לבין בוראם קיימת הרמוניה. השוו בין הפס' הראשון "א-דני מעון אֶתָּה קִיִּיתָ לָנוּ בְּדֹר דָּוִד" (א) ובין הפס' האחרון "וְיִהְיֶה נַעַם א-דני א-להינו עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כוֹנֵנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ כוֹנֵנָה" (ז) עמדו על הקשר בין שני הפסוקים תוך שאתם מתייחסים לקשר שבין המילה "מעון" למילה "נעם", לכינוי ה' בפס' אלה וליחס שבין ה' לאדם. מהו התהליך שעובר בעל המזמור מראשית המזמור לסופו?

הרחבה: כותרת המזמור - הקשר בין המזמור למשה רבנו

מזמור צ' הוא המזמור היחיד בספר תהילים המיוחס למשה. מובן הדבר שיחוס פרק בתהילים למשה רבנו, או לפי מה שכתבו בכתובת עצמה: "משה איש הא-לוהים" - מעוררת תשומת לב ושאלות. נהוג להתייחס אל משה כנותן התורה ואל דוד כבעל התפילה וכנעים זמירות ישראל. עיון בתנ"ך ובדברי חז"ל מעלה שהדגם האולטימטיבי לשליח ציבור שמתפלל על עם ישראל הוא משה. כל חייו של משה רבנו, אבי הנביאים היו תפילה אחת ארוכה להציל את עם ישראל. המדרש מתאר את בכיו של ה' לפני מיתתו של משה "פתח הקב"ה ואמר: "מי יקום לי עם מרעים" (תהילים צד טז) - ומי יעמוד להם לישראל בשעת כעסי, ומי יעמוד במלחמתן של בני, ומי יעמוד ויבקש עליהם רחמים בשעה שחוטאין לפני" (תנחומא פרשת ואתחנן).

עיינו בדברי הגמרא ובמקורות המקראיים המופיעים להלן. האם מקורות אלה שופכים אור על כותרתו של הפרק? מתי לדעתכם משה אמרו?

ברכות לב ע"א: אמר רבי אלעזר משה הטיח דברים כלפי מעלה שנאמר (במדבר יא, ב) ויתפלל משה אל ה' אל תקרי אל ה' אלא על ה'.

במדבר י"א, א-ב: ויהי הקעם כמתאננים רע באזני ה' וישמע ה' ויחר אפו ויתבער-בם אש ה' ויתאכל בקצה המתנה. ויצעק הקעם אל-משה ויתפלל משה אל-ה' ויתשקע האש.

במדבר י"ג, יג: ויצעק משה אל-ה' לאמר אל נא רפא נא לה.

שמות ל"ב, ט-יד: ויאמר ה' אל-משה ראיתי את הקעם הזה והנה עם קשה ערף הוא. ועתה הניחה לי ויחר-אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול. ויחל משה את-פני ה' א-להיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכת גדול וביד חזקה. למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאתם להרג אתם בהרים ולכלתם מעל פני האדמה שוב מחרון אפך והנחם על-הרעה לעמך. זכר לאברהם ליצחק ולישׂראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ויתדבר אליהם ארבה את-זרעכם ככוכבי השמים וכל-הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונתתו לעלם. וינחם ה' על-הרעה אשר דבר לעשות לעמו.

תהילים ק"ו, יט-כה: יעשו-עגל בחרב וישתחוו למסכה. וימירו את כבודם בתבנית שׂור אכל עשב. שׂכחו א-ל מושיעם עשה גדלות במצרים. נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף. ויאמר להשמידם לולי **משה בחירו** עמד בפך לפניו להשיב חמתו מהשחית.

תהילים צ"ט, ו: משה ואהרן בכהו ושמאל בקרְאֵי שמו קראים אל ה' והוא יענם.

רמיהו ט"ו, א: ויאמר ה' א-לי אם-יעמד **משה ושמאל לפני אין נפשי** אל-הקעם הזה שלח מעל-פני ויצאו.